DRAUGO ŠEŠTADIENINIS PRIEDAS

2020 BIRŽELIO 20 D. NR. 25 (73)

KULTŪRA

MENAS LITERATŪRA MOKSLAS

Meškiukas ant traukinio bėgių

Birželio 14 dieną minėjome skaudžią mūsų tautos datą – sovietinių okupantų vykdytus masinius Lietuvos gyventojų trėmimus. Turbūt vieną iš pačių baisiausių datų visoje Lietuvos istorijoje. Datos, kurios negalima pamiršti, kurios neįmanoma pamiršti. Nes jeigu ją pamirštume, vargu ar būtume verti didžiosios dovanos – laisvės. Nes ji aplaistyta tremtinių ašaromis ir krauju, persmelkta jų ilgesio ir skausmo, įprasminta jų vilties.

Visi žinome, kad trečdalį ištremtųjų sudarė vaikai iki šešiolikos metų. Žinome, bet tas žinojimas yra sausas ir oficialus. Jis neatskleidžia tų vaikų likimo, jų jausmų, jų sapnų, jų vilties ir nevilties. Gal šiek tiek tai atskleidžia nuotraukos – štai visas būrys mažųjų tremtinukų, skarmaluotų, plikai kirptų, vieni į objektyvą žiūri susimąstę, tarsi liūdėdami, o kiti, ypač mažesnieji, žiopliukai, kurie nelabai supranta, kas su jais atsitiko – plačiai išsišiepę. Vis dėlto besišypsančių nedaug – vaikų veidai nevaikiškai rimti, paženklinti vargo ir bado. Daugelis jų mirė nuo įvairių ligų, nuo bado, nuo šalčio, netekę tėvų ir jų globos, įveikti atšiauraus klimato ir vaiko skausmui abejingo okupanto.

Pilietinės iniciatyvos „Tremties vaikų žaislai“, vykusios Kėdainių M. Daukšos viešojoje bibliotekoje, fragmentas

Trečdalis visų ištremtųjų!.. Matyt, vis dėlto baisus sistemos priešas tas kūdikis ar vaikas, ar paauglys, išvežtas į amžino įšalo žemę. Nes jis užima gyvybinę erdvę, kuri reikalinga okupantui. Ir visi kenčiančiųjų klausimai – kodėl, už ką – sudūžta į šitą primityvų paaiškinimą, užmaskuotą ideologiniu marazmu.

Ir niekur nedingo tie, kurie burbena, kad nekaltų nevežė, kad trėmė teisėtai ir pan., ir reikia džiaugtis nebent tuo, kad tokių burbeklių mažėja, nes laikas jiems negailestingas, o Dievo teismas bus dar negailestingesnis, ir nuo šito teismo jie neišsisuks. Netgi tokiu atveju, jeigu jų aukos bus jiems atleidusios. Nes atmintis nemiršta, o teisingumas – nerūdija.

Tik man apmaudu, kad tokie tragiški, aktualūs istorijos puslapiai šiandien skendi riaušių ir protestų, kurie veda į niekur, į savinaiką, šešėlyje. Kad mūsu tremtiniai, dirbę ir gyvenę baisiau už vergus ir netgi sugrįžus laisvei nesulaukę deramo atlygio už savo žmogiškąjį pažeminimą, už atimtus gyvenimus, sveikatą, gyvybę ir artimuosius, už lojalumą savo šaliai ir ištikimybę Dievui, nėra svarbesni už riaušininkus, kuriems priskiriama kovotojų už žmogaus teises misija.

Ak jūs misionieriai... ar man būti pažangiai nusiteikusiai ir tikėti tuo, kas rėkaujama gatvėse prie degančių restoranų ir išdaužytų parduotuvių vitrinų, ar būti skeptiškai, nes nė per nago juodymą netikiu smurtinga pažanga? Būsiu skeptiška, nes netikiu pasaulio pažanga, juolab tokia, kokią skelbia gatvės veikėjai ir jiems prijaučiantys. Tikiu meile ir gailestingumu. Ir teisingumu, kuris nepralieja kraujo tik tam, kad taip kai kas temoka pagrįsti savo pažiūras.

Ir prisimenu tremtinukų veidus nuotraukoje. Štai dėl jų reikėjo protestuoti taip, kad skambėtų visas pasaulis. Galima netgi dabar. Nebūtų per vėlu ir nebūtų beprasmiška.

Renata Šerelytė

Saulėlydis

Saulele, dar neik namo!
Dar leiski mums linksmai pažaist.
Dar valandėlę palūkėk
Ant kalno – ties baltais beržais.
Dar šviesk, dar šviesk švilpėjui strazdui,
Banguojantiems rugių laukams,
Ir aukštai kriaušei, bitei pilkai,
Mažiems geriems ežių vaikams.
Saulele, dar neik...

Janina Degutytė

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas 2020 m. suteikė 10 000 Eur paramą šeštadieniniam „Draugo“ priedui „Kultūra“, projektui „Lietuvos kultūros sklaida ir kultūros paveldo išsaugojimas bei lietuvybės puoselėjimas pasaulyje“

Šio šeštadienio Kultūros turinys

1-as psl. Renata Šerelytė. Meškiukas ant traukinio bėgių • **2-as psl. Renata Šerelytė.** Pro rūdijančią naktį. Ištraukos iš romano • **4-as psl. Algis Vaškevičius.** Samuelio Bako tapybos darbai liudija jo meilę gimtajam miestui • **5-as psl. Laimutė Vasiliauskaitė-Rožukienė.** „Tradicijų sąskambiai“ – Lietuvos nacionaliniame muziejuje • **6-as psl. Leonas Peleckis-Kaktavičius.** Didysis maištininkas Viktoras Katilius (2) • **7-as psl. Astrida Petraitytė.** Ekscentriškasis dekadentizmas • **8-as psl. Ieva Marija Mendeikaitė.** Nepažinta Estija

Kitame numeryje: Naujoji Maironiui skirta ekspozicija Kaune* Naujos knygos apie Vilkaviškio istoriją ir etnografiją

Redaguoja **Renata Šerelytė renata.serelyte@gmail.com** • Maketuoja **Jonas Kuprys**

Renata Šerelytė

PRO RŪDIJANČIĄ NAKTĮ

Ištraukos iš romano

Iš Žebenkštėlio dienoraščio.

1949-ieji, kovas, Alantos valsčius, Kaniūkai.
Velniukai ant paduškų

O i Antanėli... Antanėli... kaip man sunku ant širdies.

Severija...

Severiją išvežė. Ir tėvuką su ja.

Mat jie per daug turtingi – penkios karvės, veislinė kiaulė, kelios avys, vištos ir žąsys, o dar žemės gabalas su gražia troba, tau jau visai nusikaltimas. Ir aš turėjau su jais išvažiuot, bet va, manęs tuo metu namuose nebuvo, laiškelį Liūtui nešiau...

Kai grįžau iš miško, sunkvežimis jau suko už posūkio, ir aš dar pagalvojau – kas čia taip anksti... kai išgirdau kieme šunį kaukiantį, širdis sustojo. Ištraukiau pakulų kuokštą iš būdos, Margis inkšdamas puolė po kojomis. Trobos durys atlapotos, ant tako draikosi plunksnos, tokios baltos, nesupratau, stribai iš pagalvių paleido ar vargšes vištas nupešė.

O trobos viduj kažkas knerkia, spiegia tarsi kačiukams gyviems kailį luptų.

Ir žiūriu... ogi kamaroj, lovoj ant iškrakmolytų paduškų velniukai ropinėja. Purvini, juodom subinėm, tik akys blizga. Ir cypia lyg svilinamos žvynės. Pamatė mane, nutilo. Žiūri baltom akim.

Vienas, patsai didysis, atsistojo ant dviejų kojų. Parodė man liežuvį.

Rankos pačios išsitiesė prie ližės kampe. Jau kad dėsiu tiems žvygliams, tai kaulų nesurinks.

Paskui lyg per galvą perėjo: jėzusmarija... taigi čia vaikai.

Ir kieno gi daugiau, jei ne Pacuko.

Jau ruošiaus išeit, bet čia pro duris Pacukienė įšoko, vilkdama paskui save visokio gero prigrūstą paduškos užvalkalą.

– O tai va kur šita pinda buržuika!.. – suriko, akis išvertusi, metė užvalkalą ir įsikibo man į rankovę. – A nu, vaikai, padėkit. Įkišma ją sklepan!.. Vinca, – bakstelėjo didįjį. – Nu!..

Vaikai, žiūrėdami pro duris, tik akis vartė, o pats mažiausias dar ir bliaut pradėjo.

– Kurvos! – suriko Pacukienė ant vaikų.

Norėjau ją atstumt, bet nepajėgiau.

Akyse taip ir stovėjo Severija. Nešė ją lauk su visa lova, nes kaip kitaip būtų išvežę. Gal spjovė į kokį stribą – turbūt pataikė, spjaudė ji gerai. Stribas, aišku, trenkė jai šautuvo buože. Gal ją įkėlė, o gal tiesiog įvertė per sunkvežimio bortą, ir Severija, virsdama kniūpsčia, prasiskėlė kaktą. Gal paskui ją ir nešiojo kaip malką – čia pastatydami, čia paguldydami.

Nemačiau tėvelio, nemačiau „Sodininko džiaugsmo", kurį jis spaudė prie krūtinės, tokį mylimą ir tokį nenaudingą daiktą, nemačiau, kaip jis lipo per bortą, negirdėjau, ką sakė, žiūrėdamas į pliką kovo sodą, kuriame šiam pavasariui svajojo pasisodinti ypatingų pepino veislės obelaičių.

Mačiau tik Severiją. Gailestis taip suspaudė širdį, kad pravirkau.

– Bliauk, bliauk, kurva, – patenkinta tarė Pacukienė.

Būtų mane nutempusi į stribyną, bjaurybė, bet tuo metu lyg tyčia į vidų įėjo komjaunuolis Lioška ir taip nustebo, mudvi pamatęs, kad net parabelio griebėsi.

Kaži kurią norėjo nušauti – mane ar stribienę?

Lioška nešovė, liepė mane paleisti. Pacukienė neprieštaravo – jai atrodė, kad patekau į geras rankas. Lioška mane ir nuves, kur reikia, ir uždarys, ir dar sūdyto vandens duos atsigerti.

Paskutinį kartą pažvelgiau į savo namus. Norėjau, kad liktų gražus prisiminimas.

Pacuko pati traukė pro duris išsipūtusį užvalkalą. Tasai įstrigo, stribienė keikdamasi trūktelėjo, užvalkalas plyšo ir daiktai pabiro po kiemą.

Fajansinė lėkštė su neužmirštuolėmis, Severijos rožėtoji skara, tėvelio išeiginiai marškiniai, levandų maišelis, šakutės ir peiliai, puodeliai, rankšluosčiai su išsiuvinėtais galais, laikrodėlis nuo komodos ir mano pliušinis meškutis, kurį tėvelis parvežė iš turgaus – storas rudas pilvukas perjuostas mėlynu kaspinu, ant kurio išsiuvinėtas jo vardas – Benutis.

Jį ir prisiminsiu.

Vaikai tremtyje. Nuotrauka iš interneto

Iš Antano dienoraščio.

1951-ieji, rugsėjis, Kaniūkai.
Nors imk ir nusišauk čia pat, kapinėse

Taip ir nežinau, melavo tas stribokas ar ne, besigirdamas, kad vienos dienos reikalas, ir Kraujeliai bus sutvarkyti.

Gal būtų geriau, jei nieko nebūčiau matęs nei žinojęs. Bet čia vis mano smalsumas – nu reikia gi, apsivilkus savo vizitinį kostiumą, praeit pro stribyną ir nors akį užmest, ką tie maskolberniai dirba.

Ten ir nugirdau tuos žodžius. Stovėjo stribokas ant laiptų ir gyrėsi savo bendrui. Į mane praeinantį net nedirstelėjo. Net įsižeidžiau – sijonas geras, iš pipi medžiagos, ir skara nauja, va su tokiais kutosais. Ir einu ne kaip šienpjovys, o dailiais žingsneliais. Moteriškė visai nešpėtna.

Neramu pasidarė. Bet guodžiau save – gal jie čia patys ruošiasi eit paplėšikaut? Juk ne kartą kniso ir krėtė, manęs ieškodami. Ir vis ką nors išsinešdavo – tai lašinių, tai dešrų, tai puodą su uogiene.

Eis turbūt keliese, tai man tiesiog reikia patykoti kur krūmuose ir pasižiūrėti, gal galėsiu ką nors padaryti. Jei prisivogto gero neatimsiu – tai nors išgąsdinsiu.

Kaži, kas atsitinka, kai stribas išsigąsta?

Padoriam žmogui nuo išgąsčio širdis krūpteli. Bet stribas širdies neturi. Taigi nė nežinau.

Netoli nuo namų yra Kaniūkų kapinaitės – vieta gana saugi, priedangos užtenka, ir miškas netoli. Jeigu stribų nedaug, gal ir švinu pavaišint juos vertėtų, o paskui pasakyt, kad patys pasalą kapinėse buvo surengę ir saviškius apšaudė. O aš kapinėse palikčiau trofėjinę stribo kačergą, raudonu kaspinėliu perrištą.

Atėjau į kapines priešpiet.

Nusivalęs rugsėjo voratinklius, kurie su rasa taip ir lipo prie švarko, pritūpiau už pilko aptrupėjusio paminklo. Vaizdas, kurį pamačiau, man nepatiko – kieme stovėjo atvaryta pastotė, saugoma kelių rusų kareivių. Paskui iš trobos išvirto aukštesnio rango enkavėdistas ir keli vietiniai aktyvistai.

O paskui pasirodė mama, tėvukas, mažosios, įsikibusios jiems į skvernus – varomi stribų, kurie nesigėdijo kumščiuoti niukinti vaikų šautuvais. Vyresniosios jau stovėjo prie vežimo, laikydamos ryšulius – vienam stribui jie pasirodė per dideli, tai čia pat vietoj išdraskė ir kažką atskyrė šonan, o Vitalijai kažką pasakius, užsimojo ant jos buože.

– Kur šeštoji? – suriko vietinė aktyvistė, arši komunistė ir vieno stribo žmona. – Kur Ona?

– Nėra jos čia, – atsakė Vitalija.

– Čia nėr, matau... o kur ji?.. Kur slepiasi?

– O iš kur mums žinot... – atsiduso Vitalija.

Mama nieko nesakė, tik gniaužė rankas, ir man įstrigo gumulas gerklėj – taip gaila pasidarė tų nuvargusių, darbščių motinos rankų.

– Vis tiek surasim, – su piktdžiuga pasakė aktyvistė, godžiai žiūrėdama į išdraskytą Vitalijos ryšulį – ant žolės gulėjo kelios išeiginės sesers bliuzelės.

Išsitraukusi parabelį, mostelėjo juo pastotės pusėn.

– Lipkit, – pasakė toji velnio boba.

Žiūrėjau į ją ir galvojau – ar tu bent nuovokos kiek turi, tu stora karve, ar tau įtilpt į mano sesytės bliuzeles?..

Kai pamačiau mažąsias, rankutėmis įsikibusias į vežimo kraštus – Janytei buvo aštuoneri, Stefanijai – šešeri, – apėmė tokia neviltis, nors pakilk ir bėk prie jų, ir pasiduok. Gal ir pasiduočiau, jei žinočiau, kad juos paleis.

Betgi nepaleis.

Tikėt maskoliu – tas pat, kas tikėt velniu, kai tas duoda auksinį pinigą. Paimsi ir rasi savo kišeniuj šūdą.

Nebėgsiu pasiduot, nes galbūt jie to laukia. Ko kitaip tiek privažiavę būtų?

Atėjo galvon mintis – o gal imt ir nusišaut va čia pat, ant kažkieno kapo? Nei man berūpėtų kas, nei jiems... ir vaikus paliktų ramybėj. Išvežtų, bet nebetardytų – kur brolis, išduokit brolį...

Žiūriu, kaip už posūkio dingsta marga mamos skarytė ir mažųjų galvelės. Kaip liūdnai, atsisveikindamas su savo namais, žiūri tėvukas. Lyg matytų ir mane... ir taip pat atsisveikintų... gal ir amžiams.

Glaudžiu galvą prie kapo žolės ir raudu tyliai, be jokio garso ir be ašarų, ir iš šalies gali atrodyti, kad čia kas nors man brangus yra numiręs.

Ogi kapas toks senas, o paminklas taip samano-

Nukelta į 3 psl.

Atkelta iš 2 psl.

mis ir kerpėm apaugęs, kad atsekti nei pavardės, nei mirimo metų nebegali, o ir tam, kuris kape guli, mano ašaros nieko nereiškia.

Nieko jos neprikels ir nieko nesugrąžins.

Stribams ir aktyvistams išgrobus visa tai, ką buvo galima išgrobti, trobesius sulygino su žeme. Sakė, kad rąstus išvežė malkoms. O gal kokioms kolchozo karvidėms statyti. Liko tik sodo obelys ir tuopos.

Obelys sulaukėjo, o tuopas maras apniko.

Iš Antano dienoraščio.

1960-ieji, Molėtų apylinkės.
Nepasiduosiu aš maskoliams, mama

Žinojau, kad krūmai aplink Vildžiūnienės namus net traška nuo stribų. Pagaus mane, dar neįžengusį kieman.

Bet tai ne bėda. Ateisiu gerokai anksčiau, įsitaisysiu patogioj vietoj ir lauksiu progos. Stribai visą laiką krūmuose nesėdės. Turės gi nueit kur pavalgyt – Vildžiūnienė jų nešers, neturi nei mėsos, nei duonos. Ką jau šnekėt apie samagoną.

Kaip aš pasiilgau saviškių. Visų – ir tėvuko, ir mamos, ir mažųjų,

Bet kaipgi kitaip juos visus pamatysiu?.. Visus – ir tėvuką, ir mamą, ir mažąsias, kurios Sibire jau gerokai paaugo – žiūrėk, dar neatpažinsiu?..

Pabandysiu surizikuot.

Eisiu nuo miško pusės, kaip visada, per krūmus ir paparčius. Basas.

Vakaras ramus, už girelės leidžiasi saulė. Aksominės grybų kepurės šviečia pro eglynų ir lapuočių tarpelius.

Tylu. Vildžiūnienės kiemas tuščias, stribai gerklodami nuėjo į gretimą sodybą. stribų niekur nematyt. Gal trumpam pasitraukė kur – pavalgyt, išgert?..Vildžiūnienė sėdi prieklėty ir skuta bulves, lėtai ir sunkiai, matyt, peilio ašmenys atšipę. Bet šviežių šiųmečių bulvių luobelė plona, galima ir pirštais nulupti, jei tik rankų negaila. Vildžiūnienei, matyt, negaila – ne tik tarp pirštų pagrumdo, bet dar ir į sijoną patrina, kad bulvė švaresnė atrodytų.

Dubuo didelis, bulvių daug. Sakyčiau, savo bernams valgyt taiso, jei nežinočiau, kad abu į Karaliaučių išbėgę ir vargu ar begrįš. Labai gerai ten įsitaisė, žmonas ruskes gavo, o ir stribokais jų ten niekas nevadina – gerbia ir didvyriais laiko. Sako, net po ordiną gavo.

Vildžiūnienė pakelia ranką prie akių ir žiūri, kas čia ateina sutemoj, šlumšėdamas sijonais.

– Padėk Dieve, – sakau tyliai.

Vildžiūnienė aikteli, bulvė iškrinta jai iš rankų.

– Antaniuk... jėzaumarija...

Girgžteli durys, iš vidaus, pasirišusi prijuostę, išeina Janytė.

– Sesut...

Mano balsas prasmenga vakaro tamsoj, bet Janytė išgirsta. Atsisuka, išplėtusi akis. O, Dieve, ji jau seniai nebe tas vaikelis, kuris žiūrėjo į mane miške prieš dešimt metų!.. Dešimt metų...

– Brolyti...

Ji apkabina mane, ir abu apsiašarojęs stovim, kol Vildžiūnienė mūsų neįstumia į vidų.

– Eikit vidun, nes grįš sargyba ir pamatys.

Įėjau vidun.

Tvarto mėšlas išmėžtas, suplūkta asla, šiokių tokių baldelių pastatyta ir langeliai užuolaidėlėmis uždengti – iš gėlėto perkeliuko, sunešioto taip, kad jau dėvėti nebeišeina, bet va ką nors papuošti dar galima. Pro lubas lenda šiaudai nuo gurbo, o už pertvaros ant laktelės tupi kelios vištos.

Tėvukas pakyla nuo palaikės geležinės lovos, kuri taip užcypia, kad nė jo žodžių nebegirdžiu.

– Vaikeli...

Bet čia ne jis, čia mama sako, apsipylusi ašaromis.

– Vaikeli... Dieve mano... kaip gi tu čia toks... kaip kokia čigonka...

Apkabinu mamą, glaudžiu prie savęs.

– Čia mano vizitinis kostiumas, mamyt, – bandau juokauti, bet susijaudinimas užspaudžia gerklę.

Nusišluosčiusi ašaras, bando juokauti Janytė.

– Nu taip, geras kostiumas, – sako ji. – Labai tinka prie mūsų naujų palocių.

Mama ją sudraudžia.

– Tik nesakyk. Tik nesakyk. Kai grįžom, niekas mūsų net tvartan neįsileido. Va, ačiū Dievui, Vildžiūnienė...

Vildžiūnienė prie durų susisarmatijusi moja ranka.

– Ai, – sako ir eina laukan. – Užkaisiu bulbas, jūs gi visi alkani.

Susėdam ant šiaudų, paklotų pasieny ir uždengtų didele marga gūnia – čia ištaiginga Stefanijos ir Janytės lova. Mama žiūri į mane liūdnomis akimis.

– Antaniuk... o gal tu eik legalizuotis?

Tėvukas nieko nesako. Nežinau, pritaria ar ne. Seserys nuleidžia akis. Nėra Vitalijos – jinai Sibire ištekėjo, dabar, grįžusi į Lietuvą, gyvena su vyru atskirai.

Jeigu ji čia būtų, ar ragintų mane pasiduot?..

Siauraakis jakutas veža ją rogėmis į tardymus – per plikinančią speigo dykynę, danguj vyniojantis šiaurės pašvaistei. Speigo adatos siuva prisiminimą – dygsniuoja ant pilkos amalgamos žydintį tėvų sodą. Gomuriniu balsu rikteli jakutas, suskalija kinkinio šunys, sodas įskyla ir traškėdamas byra aštriais stiklo gabaliukais.

– Mama, tu juk žinai – maskoliams aš nepasiduosiu.

Mama linkteli galvą.

– Žinau, vaikeliuk. Bet tu pats pamislyk – likai vienas.

– Vienas.

– Kam tau šitaip kentėt?

Tremtinių vaikai žaidžia ant traukinio bėgių. Nuotrauka iš interneto

– Kristus dar ne tiek kentėjo, mamyte.

Mamos veidu nuslenka šešėlis. Didelis naktinis drugys, įlėkęs pro lango plyšį, suka ratus aplink lempą.

– Ak vaikeliuk... tu gi turi žmoną, turi Antaniuką... kiek gi jam metų? Penkti eina?.. tai gal dėl vaiko... dėl žmonos... ir dėl mūsų...

– Dėl jūsų aš ir nenoriu pasiduot.

Mama nutyla, žiūri į mane sielvartingomis, pavargusiomis akimis. Tokiomis pavargusiomis, kad mane akimirkai apima silpnumas. Žiūriu į jos rankas, išvagotas gyslų, nudaužytais krumpliais, pajuodusiais nagais, matau randą ant riešo – prieš išvežant į Sibirą jo nebuvo.

Pasižiūriu į juos visus, tylinčius, liūdnus.

Kiek jie išvargo, kiek išvargo... niekas jų žmonėmis nelaikė – ir ten, Sibire, ir čia. Vos į tvartą įsileido gyventi. Ką iškentėjo Vitalija per tardymus...

Ir po viso to turiu pasiduot?

Sugirgžda durys. Vildžiūnienė laiko rankose kaupiną bliūdą bulvių, užbarstytų druska ir krapais – virsta kvapnus garas, permušdamas į sienojus įsigėrusį tvarto tvaiką. Mažutė, susitraukusi, dviejų griaumedžių stribų motina nešvariu sijonu – atnešė bulbų mums visiems.

– O ką tu man pasakysi, Vildžiūnien?

Vildžiūnienė žiūri į mane. Jos pilkšvos jos akys ramios ir taikios.

– Dėl ko, Antaniuk?

– Pasiduot man maskoliams ar ne?

Vildžiūnienė padeda bliūdą su bulvėmis ant palaikio stalelio.

– Aš likau vienas...

Vildžiūnienė šluosto stalelį prijuostės kampu.

– Eikit valgyt, – sako . – Ir tu, Antaniuk.

Atsisukusi nusipurto prijuostę. Ir kai visi jau susispiečia aplink stalą, vos girdimai man sukužda:

– Kristus irgi buvo vienas... vienas vienišiausias...

Vos baigus valgyt, už lango kažkas barkštelėjo. Vildžiūnienė išėjo pasižiūrėt, palikusi praviras duris, matyt, kad ir mes girdėtume, kas ir kaip.

– A, čia tujen, Boleslovai, – išgirdau Vildžiūnienės balsą. – Ko gi lipi ant lango, gali gi eit kaip žmogus, pro duris. Ir nepatogu gi su šautuvu...

Boleslovas, matyt, turėjo šiek tiek sarmatos ir tik pasižiūrėjo pro duris. Apmetė akimis visus, kažką burbtelėjo. Nuėjo prie krūmų sargybon.

– Nu, o aš tave, kaimynka, palydėsiu ligi vartų, – tarė Vildžiūnienė man.

Pasitikrinau, ar granatos vietoje.

Išėjom į kiemą. Prie krūmų stovėjo ne tik matytasis Boleslovas, bet ir dar keli stribai su šautuvais. Dėbtelėjo į mūsų pusę.

– Reikia per jaunų mėnesį paslėgt, – žvaliai tarė Vildžiūnienė. – Ir da pridėt spanguolių dėl rūgšties.

– Apie kų tu čia, Vildžiūnien?.. – sumurmėjau nustebęs.

– Tadu išeis geri, – garsiai tarė Vildžiūnienė. – Kopūstai!..

Mane suėmė juokas.

Norėjau pasakyt – akurat geri, bet susilaikiau. Nereikia rodyti balso – stribai ir taip spokso mums į nugaras.

Renata Šerelytė. *Pro rūdijančią naktį.* Romanas. – Vilnius, Alma littera, 2020

Parodos „Tremtinių vaikų žaislai“ Jiezno KLC fragmentas

Samuelio Bako tapybos darbai liudija jo meilę gimtajam miestui

Daug S. Bako kūrinių rodomi pirmą kartą Lietuvoje. A. Vaškevičiaus nuotraukos

Algis Vaškevičius

„Raktas į vaikystės miestą" – taip pavadinta garsaus litvakų kilmės dailininko Samuelio Bako tapybos darbų paroda atidaryta Kauno paveikslų galerijoje birželio 6 dieną ir veiks iki rugsėjo 13-osios. Tai puiki proga susipažinti su šio Vilniuje gimusio, įvairiose pasaulio šalyse gyvenusio, o dabar Jungtinėse Amerikos Valstijose, Bostone įsikūrusio menininko darbais.

Naujojoje ekspozicijoje Kaune – 75 S. Bako darbai, kurie buvo nutapyti 1946–2007 metais ir dabar priklauso Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejaus kolekcijai. Ši paroda yra skirta 2020-aisiais minimiems Vilniaus Gaono ir Lietuvos žydų istorijos metams.

Būtina pabrėžti, kad tokio masto S. Bako kūrinių paroda Kaune pristatoma pirmą kartą, o didelė dalis šių kūrinių, kurie pasiekė muziejų Kaune praėjusių metų gegužę kaip S. Bako dovana Lietuvai iki šiol dar niekada nebuvo eksponuota Lietuvoje.

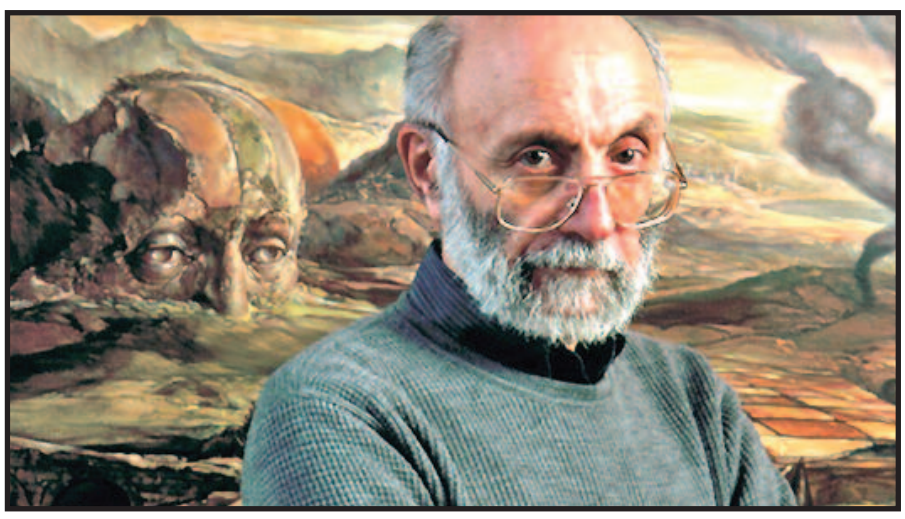

S. Bakas. Parodos rengėjų nuotr.

Pernai į Lietuvą iš Amerikos atkeliavusių S. Bako darbų vertė - beveik 900 000 dolerių. Visus juos, kaip ir ankstesnius savo darbus, kurie eksponuojami muziejuje Vilniuje, jis padovanojo. Pernai sužinojusi apie šią dovaną, parodos kuratorė, Samuelio Bako muziejaus vadovė Ieva Šadzevičienė „Kultūrai" teigė, kad tų darbų paruošimas kelionei, rėminimas ir transportavimas į Lietuvą tapo įmanomas tik dosnaus anoniminio mecenato dėka. Prie šių išlaidų prisidėjo ir Vilniuje įsikūręs „Meno fondas".

Tarp naujai atsiųstų yra ir darbas, kurį būsimasis dailininkas sukūrė būdamas 14 metų amžiaus. O pirmoji jo, tuomet vos devynmečio darbų paroda buvo surengta Vilniaus gete.

Dabar jau 87-uosius einantis S. Bakas – vilnietis. Antrojo pasaulinio karo metais nacių uždarytas į Vilniaus getą, jis pradėjo piešti ir savo darbus eksponavo 1942-aisiais gete surengtoje parodoje. Jo tėvas ir seneliai buvo sušaudyti kartu su tūkstančiais žydų, bet berniukui su motina pavyko išsigelbėti – dešimtmetį Samuelį tėvas iš Vilniaus geto slapčia išnešė maiše. Nuo tada vienas garsiausių litvakų dailininkų kūriniais kalba už tėvą, senelius, gimines, kaimynus ir visus tuos, kurių gyvenimą nutraukė Holokaustas.

Po karo jis mokėsi dailės Miunchene, Jeruzalėje, Paryžiuje. Dailininkas gyveno Romoje, Izraelyje, New Yorke, Šveicarijoje, o nuo 1993 metų įsikūrė Jungtinėse Amerikos Valstijose, gyvena Bostono mieste. Pirmą kartą į Vilnių jis grįžo po daugiau nei 50 metų 2001-aisiais, būdamas 68-erių. Čia buvo atidarytos personalinės jo parodos.

Vėliau autobiografijoje jis rašė, kad 1944-ųjų Vilnius davė pirmąsias tapybos pamokas, profesiją, kuri vėliau užpildė visą gyvenimą. S. Bako muziejus Vilniuje atidarytas 2017-aisiais, o lygiai prieš metus, 2019-ųjų birželį Amerikoje, Houstono Holokausto muziejuje buvo atidaryta ir Samuelio Bako galerija bei mokymo centras.

S. Bako muziejaus vadovė I. Šadzevičienė teigia, kad „Rakte į vaikystės miestą" žvelgiame į S. Bako atsiminimų miestą – nebeegzistuojančią Lietuvos Jeruzalę – pro rakto skylutę: tai litografijose, piešiniuose ir tapybos darbuose sugulusios vaikystėje dailininko matytos Vilniaus gatvelės, dažnai virstančios į klaustrofobiškus apibrėžtos geto teritorijos kiemus. Po dalelę iš atsiminimų yra „lipdomas" praeities pasaulis, o jo kūriniuose stiklo buteliai, puodeliai ar vazos niekada nesusidėlioja į vientisą dėlionę – visada trūksta kokio nors elemento, ąselės ar stikle žioji įskilimas.

„Kurdamas alegorinio realizmo stiliumi, menininkas naudoja daug simbolių, kuriuos reikia pažinti ir atkoduoti, kad suprastum pasaulį pagal Samuelį Baką. Dažnai pasikartoja kriaušė, šachmatų figūra ar raktas. Jei kriaušė (pažinimo vaisius) S. Bakui primena rojaus praradimą ir karo, kuris yra pragaras, atradimą, o šachmatų lenta tampa žaidimų žmonių likimais simboliu, tai raktas – prarastų gyvenimų simboliu.

Apleistus miestus taip pat lanko angelai – dar vienas iš S. Bako kūriniuose pasitaikančių mistinių simbolių (figūrų). S. Bakas ir jo mama išgyveno Antrąjį pasaulinį karą du kartus slėpdamiesi Šv. Ignoto gatvėje, Vilniuje įsikūrusiame vienuolyne, vėliau paverstame Vilniaus valstybiniu archyvu, kurio patalpose kunigas Juozas Stakauskas, vienuolė Marija Mikulska ir mokytojas Vladas Žemaitis slėpė ir išgelbėjo nuo mirties 12 žydų. Tuo metu skaitydamas krikščionišką literatūrą, S. Bakas buvo įtikintas, kad turi angelą sargą – nematomą, bet saugantį nuo visko", – teigia I. Šadzevičienė.

Pats dailininkas 2012 metais, kai Vilniuje buvo atidaryta jo darbų paroda „Gyvenimo stotys" yra sakęs, kad „nenustoju stebėtis, jog tebesu šiame pasaulyje. Man, gimusiam tais pačiais metais, kada Hitleris atėjo į valdžią Vokietijoje, galimybė išlikti gyvam buvo lygi nuliui. Likau gyvas tik nesibaigiančių stebuklų dėka, kurie visuomet nutikdavo laiku".

S. Bakas personalines parodas rengė JAV, Izraelio ir Europos didmiesčių galerijose ir muziejuose, apie dailininką yra išleista 12 knygų, taip pat ir jo paties memuarai „Nutapyta žodžiais". 2017 m. S. Bakui buvo suteiktas Vilniaus miesto garbės piliečio titulas. 2018 metų gegužę prezidentė Dalia Grybauskaitė tapytojui už ypatingus nuopelnus Lietuvos valstybei įteikė ordino „Už nuopelnus Lietuvai" Riterio kryžių.

Tada šalies vadovė sakė, kad nepaprastai svarbu, jog S. Bako talentas, liudijantis Holokausto tragediją – didelės Vilniaus žydų bendruomenės žūtį, savo įtaiga paliečia kiekvieno žmogaus širdį ir perduoda šią atmintį naujoms kartoms kaip praeities pamoką apie civilizacijos kovą už gėrį, aktualią ir šiandien. Ji atkreipė dėmesį, kad S. Baką ir kitus Vilniaus geto kalinius gelbėję žmonės, paskelbti Pasaulio teisuoliais, gelbėjo ir amžinąsias žmogiškumo vertybes. Tai jų drąsa ir pasiaukojimas leidžia mums didžiuotis pažintimi su išskirtiniu menininku ir jo kūryba, kviečiančia į akistatą su skaudžiais istorijos puslapiais.

S. Bako kūrybos tyrinėtojai pastebi, kad dailininkas turi autentišką stilių, sujungiantį tobulų renesansinių figūrų detales, metafizines siurrealistų erdves, *arte povera*, savaip interpretuotą judėjo-

krikščionišką ikonografiją, gilų simbolizmą. Privalu pabrėžti, kad svarbiausia S. Bako kūrybos detale lieka neapčiuopiama užkoduota metafizinių, giliųjų žmoniją jaudinančių klausimų erdvė. Tai dailė, kelianti klausimus apie pasaulį, kuriame mes egzistuojame: esminius gėrio ir blogio, nepagydomų istorijos žaizdų, žmogiškosios egzistencijos. Dailininkas nebyliai klausia žiūrovo: koks mūsų tikslas šioje žemėje, ar dar turi ateitį žmonija, Antrojo pasaulinio karo metais liudijusi neapsakomo žiaurumo įvykius?

„Aš supratau, kad noriu papasakoti svarbią istoriją. Manyje glūdėjo mieganti praeitis. Abstrakčiosios drobės įgalino tą praeitį išlaisvinti. Man jų kalba buvo suprantama, bet ar ji buvo suprantama kitiems? Aš norėjau savo kūriniais perteikti betarpiškumą ir nutolimą vienu metu. Idėja pasakoti apie žmogiškojo atgimimo poreikį, kalba, kuri atkurtų senovinę iliuziją, viziją, sukurtą iš šešėlio ir šviesos, ir atvirkščiai, man pasirodė tinkamiausia.

Pajaučiau, jog tapybos darbas neturi būti asmeniškas, bet nutapytas stiliumi, atkartojančiu reprezentacinių kūrinių tradicijas, kokie buvo Renesanso, Baroko ar XIX amžiuje kurti darbai. Mano tapybos darbai neduoda atsakymų, jie kelia vien klausimus", – cituoja S. Bako atsiminimų knygą „Nutapyta žodžiais" parodos kuratorė.

Parodoje Kaune jau pirmąją jos lankymo dieną čia užsuko nemažai meno mylėtojų, kurie kantriai tyrinėjo įspūdingus dailininko darbus, juos komentavo, klausėsi televizijos ekrane įrašytų dailininko minčių. Jeigu ne karantinas, pats S. Bakas galbūt iš Bostono būtų atvykęs į parodos Kaune atidarymą, nes jam labai svarbus kontaktas su žiūrovu. Kaune jis lankėsi du kartus – pirmasis buvo 1944 metais, o antrasis – jau sulaukus brandaus amžiaus, kai po daugiau kaip pusšimčio metų sugrįžo aplankyti Lietuvos.

„Tradicijų sąskambiai" – Lietuvos nacionaliniame muziejuje

Laimutė Vasiliauskaitė-Rožukienė

Tautodailės metams skirtoje parodoje susitinka vaizduojamoji ir taikomoji tautodailė: du ilgamečiai liaudies meno tradicijų puoselėtojai – grafikė Ona Pusvaškytė ir puodžių karalius Vytautas Valiušis. Šie metai abiems – jubiliejiniai, susiję su garbingomis gyvenimo ir kūrybos sukaktimis.

Vytauto Valiušio keramikos dirbiniai

Tautodailininkė Ona Pusvaškytė gimė 1940 m. rugpjūčio 29 d. Molėtų rajono Petrikiškių kaime), vaikystės ir ankstyvos jaunystės įspūdžiai ir atsispindi jos darbuose. 1975 m. baigė vakarinę Kauno me-no mokyklą, jos baigiamasis darbas „Rugio kelias" buvo atrinktas į respublikinę liaudies meno paro-dą ir tapo sėkmingo kūrybinio kelio pradžia, skatino tobulinti linoraižio techniką, gilintis į tradicinį paveldą.

Ankstyvieji O. Pusvaškytės darbai – poetiški, sukurti liaudies dainų ir papročių motyvais. Apie kaimo buitį, jo nesibaigiančius darbus gamtos apsupty. Sovietmečiu šventųjų paveikslų neeksponavo, daugiausia buvo priimta rodyti buities darbus vaizduojančius kūrinius, tačiau tai buvo atlikta nepaprasto grožio ir ilgesio persmelktoj sodybos aplinkoj. Kažkam anuomet iš komisijos narių užkliuvo, kad jos Motulė verkia (ašarų negalima buvo rodyt). Onai Pusvaškytei visad gėrio simbolis buvo ir yra paukšteliai, medžiai, gėlės, žvaigždės… Gal todėl jos temines centrines figūras ar vaizdus visada supa augalų ir paukščių ornamentai, tautos archetipinis Gyvybės medis. Jai gamtos grožis yra Tėvynės simbolis.

Parodoje – visas ciklas brandžia technika sukurtų šventųjų. Jie sukurti pagal tradicinę sakralinę krikščioniškąją ikonografiją, grafikos lakšto centre statiški, apsupti tulpių ir lelijų, koplytstulpių.

Medžio raižiniai sukurti beveik išnykusia technika. Ona raižo liepos medžio lentutes aštriais peiliukais. Tada tušu padengia raižymo paviršių. Jos technika pasižymi juodos ir baltos spalvų pusiausvyra, turtingomis, įvairiomis faktūromis. Onos Pusvaškytės, šiemet minančios 80-metį, medžio raižiniai atlikti beveik išnykusia technika, kurią XVI a. pr. išpopuliarino Pranciškus Skorina ir kuri paplito po Žemaitiją.

Įvertinimas. 2008 metais O. Pusvaškytė apdovanota Aukso vainiku konkursinėje Kauno apskrities tautodailės parodoje, o 2009 m. tapo laureate respublikinėje tautodailės parodoje. 1995 m. įvertinta respublikine Pauliaus Galaunės vardo premija. Šiemet jos sakralinio turinio grafikos darbų paroda, skirta Lietuvos valstybės šimtmečiui, keliauja po Lietuvos miestelių bažnyčias ir bibliotekas...

Puodžių karalius Vytautas Valiušis gimė 1950 m. Panevėžyje, šiemet mini 70-metį, yra trečios kartos puodžius. Jaunystėje svajojo apie muziką ar cirko artisto kelią. Vis dėlto protėvių genai lėmė, kad tęstų puodžiaus amatą. Amatininkystės paslapčių papildomai, po tarnybos kariuomenėje, įgijo dirbdamas Kauno Jiesios keramikos gamykloje, Kauno dailės kombinate. Nuo 1980 m. – laisvas menininkas, užsiimantis individualia kūryba, tradicija, praturtinta individualia ornamentų ir formų interpretacija.

Muziejus Leliūnuose. 2001 m. jis netgi įkūrė Leliūnuose (Utenos r.) keramikos muziejų, savais pinigais suremontavęs mokyklą ir parengęs unikalią ekspoziciją. Surinko 4000 eksponatų kolekciją, kurią neatlygintinai padovanojo Utenos kraštotyros muziejui, taip gimė Utenos kraštotyros muziejaus padalinys – Vytauto Valiušio keramikos muziejus. Dabar muziejus apsuptas jo draugų sukurtomis skulptūromis, visos – puodų tematika. Šis muziejus patenka į Europos muziejų šimtuką. 2010 metais Vytautas tituluotas Lietuvos puodžių karaliumi.

Kodėl tokia didelė puodynių įvairovė? Nes, kai mokaisi žiest, nežinai, kas išeis, sako puodžių puodžius. Vytautas Valiušis labai artistiškas, žodžio kišenėje neieško, su pagarba ir aistra pasakoja apie šį gražų savo amatą. Pasak jo, tarp meistro, puodo ir ugnies turi būti šnekėjimas. Vienokia yra aukštaičių, kitokia – žemaičių puodynės forma. Puodynių paskirtis irgi įvairi: alui ar pienui, viršus turi būti storas, kitokia linija viršuj, kad puta nenubėgtų, ir puodynės ąsa ne mažiau svarbu, kaip ją į rankas patogiau paimt ar kur pakabint.

Papročiai, naujoviškumas, forma. „Jo kūryba galima būtų apibrėžti trimis žodžiais: papročiai, naujoviškumas ir forma. Pradėjęs nuo tradicinės keramikos, šiandien Vytautas Valiušis ieško būtų, kaip ją pristatyti naujai: moderniosios keramikos dirbinius – vazas, lėkštes, žvakides – kuria juodosios ir raugo keramikos technikomis. Juodosios keramikos dirbinius dekoruoja spalvota glazūra, išlaikydamas tradicines spalvas ir ornamentiką. Tautodailininko keraminiai kūriniai pasižymi originaliais paties sukurtais ornamentais ir formų interpretacijomis", – pasakoja Lietuvos nacionalinio muziejaus etnografė Elvyda Lazauskaitė.

Įvertinimas. Vytauto Valiušio darbai eksponuojami Lietuvos ir užsienio parodose, jais papildomi muziejų rinkiniai. 2005 m. pelnė Meno kūrėjo statusą, 2006 m. apdovanotas Kultūros ministerijos premija už tradicinės kultūros puoselėjimą, 2009 m. tapo IV tarptautinio Europos tautodailės konkurso Čenstakavoje (Lenkija) I vietos laureatu. 2015 m. Respublikinėje konkursinėje liaudies meno parodoje pelnė *Aukso vainiką*, o 2017 m. jam paskirta Vyriausybės kultūros ir meno premija.

Parodos tąsa. Filmas, edukacija, knyga. Parodoje gali prisėsti ant suoliuko priešais ekraną ir pasiklausyti

Onos Pusvaškytės Šv. Antanas. Linoraižinys

apie abu šiuos menininkus sukurto LRT Ryto suktinio vedėjos Zitos Kelmickaitės įrašo. Liepos mėnesį šią parodą pratęs linoraižymo ir keramikos dirbtuvėse rengiamos pamokos, skirtos vaikų stovykloms, šeimoms ir suaugusiems. Jose specialiu presu bus galima atsispausti savo sukurtą raižinį ar tradiciniu būdu dekoruoti molinį dirbinį. Liepos viduryje parodos kuratoriai žada pristatyti knygą „Tautodailininkė Ona Pusvaškytė: linoraižiniai, medžio raižiniai, piešiniai" iš muziejaus leidžiamos serijos „Tradicijos ir dabartis".

Keramiko Vytauto Valiušio Žvakidės.

L. Vasiliauskaitės-Rožukienės nuotraukos

RAŠYTOJO UŽRAŠAI

Didysis maištininkas Viktoras Katilius (2)

Leonas Peleckis-Kaktavičius

Pabaiga. Pradžia 2020 m. birželio 13 d. „Kultūroje"

Visa laimė, kad V. Katiliaus gyvenimo ir kūrybos kelyje buvo ir kitokių žmonių. Ypač artimai draugauta su Kaziu Boruta, Kaziu Jakubėnu, skulptoriumi Petru Aleksandravičiumi, na, ir, žinoma, K. Jankausku, su kuriuo ir gimę tą patį mėnesį, tą pačią dieną.

– Su K. Jankausku ilgai buvom pažįstami tik laiškais, – prisiminė rašytojas. – O paskui... likimas tiesiog techniškai pradėjo dubliuotis. Nors mūsų pažiūros daug kuo skiriasi. Jis – į Kauną, ir aš, jis – į lagerį, ir aš, jis – bibliotekoje, ir aš. Ypač suartėjome drauge gyvendami Tūbelio viloje. Ir dabar Kazimierinių niekada nepamirštu.

Namų archyve – 511 mašinraščio puslapių literatūriniai memuarai „Židiniai ir žmonės". Su šia panorama susipažinus, visai kitomis akimis pradėtume žiūrėti į daugelį mums žinomų vardų – V. Katilius ne tik maištininkas, jis, visų pirma, sąžiningas žmogus.

– Ot, Kazys Jakubėnas tai švarus žmogus!.. Ikikarinio jo nepažinojau, negaliu garantuot, tačiau pokary... Kaip pas jį viskas buvo tiesu, švaru, be jokio dviveidiškumo. Ir iš lagerio grįžęs visiems rėkė teisybę į akis, už tai ir mirė. Bet tą patį galėčiau pasakyti ir apie Kazį Borutą, – dega naują cigaretę rašytojas. – Prisimindamas „Trečio fronto" laikus, K. Jakubėnas yra pasakojęs: „Kai Aleksandras Guzevičius prilindo prie „Trečio fronto", norėdamas padaryti jį komunistiniu, tada ir išėjom". Paskutinis jų pokalbis buvo aštrus. K. Boruta trenkęs į grindis: „Nereikia mano kepurės, imkit ir...". Kai vėliau klausiau Valį Drazdauską, ar tikrai taip buvo, jis sakė, kad K. Boruta truputį pafantazavęs, bet... jam jau nepakeliui buvo su komunistais... Tačiau labiausiai suartėjom su K. Boruta jau „peresylkoj". Drauge su mumis dar buvo prozininkas ir poetas Antanas Biliūnas, literatūros kritikas, redaktorius Petras Juodelis ir Kazys Papečkys – vaikų literatūros redaktorius. Tiesa, Papečkys kitoj kameroj. Kai susitikdavom, vis prašydavo: „Perkelkit pas save, mane ten nužudys". Tarsi mes ką galėtume. Apsižiūrėjom, kad visi labai vienodo mąstymo. Ir buvom broliais.

O paskui... O paskui apėmė toks nuovargis, kai nebeveikia galva, nebeklauso nei rankos, nei kojos, kai viskas – vis tiek... Tapo V. Katilius klipata.

Pirmąją klipatišką krizę patyrė, bestatant barakus plyname lauke, kuriame nieko, išskyrus sniegą, nebuvo. Atvežė ir pasakė: „Kurkitės, čia gyvensite". Atėjo diena, kai V. Katilius net savo dukterų vardų nebeprisiminė, smegenys visai nedirbo. Paskui kairę pusę tarsi paralyžiavo. Tik vieną ranką ir vieną koją galėjo judinti. Tačiau į darbą varė drauge su visais. O kartą nuėjo, prisimena, į lauke stovėjusią būdelę, atsisėdo ir nepasikelia. Sargybinis pradėjo rėkti, šautuvu grasinti. O jis labai tyliai, jau susitaikęs su viskuo pasakė: „Užmuškit... Ir jums, ir man bus gerai". Tik tada patalpino į ligoninę.

Viktoras Katilius (kairėje) su draugu ir jo žmona

– Buvo ir dar sunkiau, – sako rašytojas. – Vietoj pirštų – oda ir vanduo. Prakiurusios kojos. Kaliniai porą sykių buvo perdūrę. Visą komplektą Kristaus žaizdų turėjau. „Kokie mudu, Jėzau Kristau, panašūs", – kartą, menu, pagalvojau.

Už ką visa tai? Už rastus pogrindinius laikraštukus. „Turbūt per daug rado", – dabar visai linksmai nusiteikęs kalba buvęs klipata.

– Pirmieji kaltinimai – tai yra ne vienas pažymėjęs – būna juokingi. Užsiprašo maksimumo, kad išsigandęs žmogus prisipažintų. Mane apkaltino perversmo ruošimu, sakė žiną, kad ruošiausi tapti ministru pirmininku. Et...

– Nepatogus, jeigu taip galima pasakyti, buvote visoms valdžioms. Tačiau prieškario, vokiečių okupacijos ir vadinamųjų tarybinių metų gyvenimo skirtumas turbūt akivaizdus?

– Dabar toks metas, kai kiekvienas pasakoja, kas jo partiniam galvojimui tinka. Bet... kiekvienas nemažai primeluoja. Kai pasižiūri į prieškarį miestiečio akimis, neblogai buvo. Bet jei ūkininko akimis... Kiek jų – pasimetusių, išvaržytų! Suprantu, buvo krizė ne tik Lietuvoje. Na, o atmintinais 1940-aisiais Kybartų rinkimų sekretorium buvau. Balsavo gal 35 procentai rinkėjų. Rinkimų vadovai sukinėjos, sukinėjos ir, kai dar kartą išėjau parūkyti, sukišo visus balsus. Vakare atėjo balsuoti didžiulė grupė repatrijuotų vokiečių ir... „Ką daryt?" – dabar jau manęs atsiklausia, nes balsavusiųjų skaičius šokteli gal iki 120 procentų. „Kaip sukišot balsus, taip ir ištraukit", – sakau. O apskritai... Jei pirma įveda armiją, o tik paskui rinkimai, visa tai – viena nešvarybė.

– Kas visada buvo svarbiausia?

– Būti nepriklausomam. Politinis nelaisvumas sukuria ir intelektualinį nelaisvumą. Tik nepriklausydamas jokiai partijai rašytojas gali būti tolerantiškas.

– Gal galėtumėte plačiau prisiminti metus, prabėgusius Šiauliuose?

– Šiauliai – mano pirmoji mokytojavimo vieta, iš kurios tautininkai išėdė, – sugrįžta rašytojas daugiau kaip pusšimtį metų atgal. Tada jis jau buvo išleidęs „Kokilę", romaną „Langai į prekyvietę", leidėjo Antano Kniukštos perkrikštytą į „Katastrofą". – Gerai prisimenu tuos metus. Buvau ne tik mokytojas, bet ir vadinamosios Šiaulių jaunųjų kultūrininkų-menininkų kolonijos dalyvis. Jai priklausė Stasys Anglickis, Borisas Melngailis, Petras Aleksandravičius, Mykolas Linkevičius, Hanė Lukauskaitė, Valerija Valsiūnienė ir kiti. P. Aleksandravičius jau, girdžiu, įsiligojo. Trys iš mūsų – H. Lukauskaitė, V. Valsiūnienė ir aš – patyrėme Stalino ranką ant savo gerklės, tik išvadą iš tos bėdos, kaip žinote, Valerija padarė kitokią. V. Valsiūnienė visada sakydavo: „Jūs, gerbiamas rašytojau", o aš: „Ką tu čia dabar pliurpi, juk visi mes dar jauni, dar tik pradedam?..". Apskritai Šiauliai man buvo kūrybingas laikotarpis: čia parašiau apysaką vaikams „Naktis alyvų krūme", čia gimė po karo tapusi hektografuotu vadovėliu mokytojų kursų lankytojams „Antikinė ir viduramžių literatūra". Šiauliuose, gindamas Vydūną, parašiau plačiai nuskambėjusį protestuojantį straipsnį, S. Anglickio prašymu recenzavau jo išleistą antologiją „Žemaičiai". Šiauliuose, beje, ir vienas geras daiktas – apsakymo rankraštis, kurio siužeto nebeprisimenu – netikėtai žuvo.

Viktoras Katilius (dešinėje) su draugu

V. Katilius susiranda literatūrinius memuarus, pasklaido ir tęsia:

– O apskritai nebloga ta mūsų kultūrininkų kolonija buvo. Turėjom su kuo pabendrauti ir literatūrinius vakarus rengdavom. Prisimenu ir pirmųjų „Varpų" mecenatą dr. Domą Jasaitį, kuris Sakalo slapyvardžiu irgi pabuvojo autorium poezijos knygoje ir su kuriuo gerai sugyvenau. Jis neatsitiktinai prišlijo prie literatūros „Varpuose". Kas dar? – V. Katilius vėl dega naują cigaretę. – Šiauliuose tuomet buvo glaudus antitautiškas blokas iš kairiųjų ir krikščionių demokratų. Gimnazijoje irgi buvo opozicija. Net pedagogų posėdžiuose vykdavo nelabai karšti, bet pastovūs tautininkų ir antitautininkų karai. Žodžiu, opozicinė atmosfera gimnazijos direktoriaus Kartano – Smetonos dėdės ar pusbrolio – pažasty.

V. Katiliaus veiklos barų labai daug. Tikroviškos ir fantastinės apysakos ir romanai – toli gražu ne viskas. Jei gyvenimas būtų susiklostęs kitaip, be jokios abejonės, turėtų V. Katilius ir mokslinį vardą. Lietuvių kalbos ir literatūros institute, M. Mažvydo nacionalinėje bibliotekoje, namų archyve laukia... savo dienos (kokios dar?) dideli reikšmingi rankraščiai: „Pietario akiračiai", „Lietuvos senovinė

Nukelta į 7 psl.

Atkelta iš 6 psl.

dvišakė antroponimika", „Strazdelio koordinatės", „Vaižganto veidas" (pastarosios studijos ištraukos spausdintos 1944-ųjų „Varpuose"), kiti.

Įdomi studija „Žemaitės rankraščiai" paskelbta... sėdint kalėjime. Be autoriaus pavardės, tiesa. Kitaip tuomet drąsūs žmonės iš Lietuvių kalbos ir literatūros instituto negalėjo. O kur dar kitakalbių lietuvių poetų kūrybinio palikimo vertimai! Tai katorgiškas darbas, pareikalavęs nepaprasto užsispyrimo ir, žinoma, didelio profesinio pasirengimo. Tik V. Katiliaus dėka turime lietuviškai pereiliuotus Maironio („Nuo Birutės kalno" vertimas jau išspausdintas poeto „Raštuose"), Antano Baranausko, Karolinos Praniauskaitės, Liudviko Rėzos, Silvestro Teofilio Valiūno, Antano Jackaus Klemento, Vladimiro Gadono nelietuviškai parašytus kūrinius.

„Naujoji Romuva" V. Katilių buvo parsisamdžiusi kaip pastovų recenzentą. Literatūros kritiko veikla žinoma ir „Dienovidyje".

O kiek įdomaus V. Katiliaus archyvuose galėtų rasti istorikai! Galva apsisuko, susipažįstant su nepaprasta meile Tėvynei paženklintais rašytojo sukurtais darbais, net... žemėlapiais. „Ėhė, kiek teko literatūros perversti, kol štai šitas žemėlapis atsirado, taip pat ir šitas, ir šitas...".

– Paskelbti viską reikia...

– Nedrįstu tiek daug iškart parodyti. Ir taip kelios knygos vienu metu rengiamos, – tarsi atsiprašydamas nematomų leidėjų sako V. Katilius.

– O gal kuklumas nebereikalingas? Tiek metų nespausdino, tegul nors dabar...

Nemažai, beje, pasidarbuota ir verčiant Gorkį, Foichtvangerį, Turgenevą. Deja, ne savo pavarde – kur bedirbo, netrukdavo pasiekti žinios „apie praeitį" ir vėl prasidėdavo ėdimas, šmeižimas ir... naujos tarnybos paieškos.

– Jeigu būčiau bent dešimčia metų jaunesnis, jei nebūčiau toks „jubiliejinis" arba jei ta „perestroika" anksčiau būtų prasidėjusi, parašyčiau labai aukšto lygio XIX a. pradžios lietuvių literatūros istoriją, – sako rašytojas. – Juk visus juos, žymiausius kūrėjus, esu puikiai išnagrinėjęs, rašytojų analizės jau yra padarytos. O gal ir parašysiu... Bet kad manęs laukia kiti darbai...

Tie kiti darbai, žinoma, visų pirma, romanai ir apysakos, kuriuos reikia parengti spaudai. Juk...

– ... vis parizikuodamas visada rašiau, – prisipažįsta rašytojas. – Ir iš lagerio sugrįžęs, ir vėliau. Nelengva tai kūryba buvo. Net kai Kalanta nusižudė, atvyko saugumiečiai pas mane. Vis galvodavo, kad čia koks centras. Niekada nežinojai, kada vėl įpuls dešimt vyrų ir pradės ieškoti, ko nepadėję...

Nepalaužė didžiojo maištininko – Ibseno vaiko V. Katiliaus nei nelaisvė, nei bloga linkintys žmogeliai. Jis vis toks pat smagaus būdo, laimingas ir, žinoma, kūrybingas. O tai – svarbiausia.

1990

II

Atsitiko, anot V. Katiliaus, „neskanus" dalykas: pristatant rašytoją „Varpuose", įsivėlė korektūros klaida – monistas tapo munistu. Jis dėl šito gerokai pergyveno. Drauge tai tapo dar viena galimybe giliau pažinti šį išties netradicinio sukirpimo kūrėją. „Munistai – tai tokia korėjietiška ir labai juokinga bei iš esmės nešvari sekta JAV, su kuria mane sieti nedera", – rašė V. Katilius, tuo pačiu paaiškindamas, kad „monistai (monos – vienas) – tai tokie žmonės, kurie neskaido žmogaus į dvi dalis, o suvokia jį kaip nedalomą psichofizinę vienovę".

Kitą sykį, laiške aptaręs konkrečius dalykus, vėl grįžta prie to nelaimingojo „munisto". „Monistą savaip eksploatuoja ir materialistai (jiems materija valdo psichę), ir spiritualistai (jiems psichė valdo materiją). Aš esu nuoseklus, grynas (o ne materialistinis) monistas, – įtikinėja V. Katilius, dėl visa ko primindamas, kad „man niekas nieko nevaldo. Man žmogus, pavyzdžiui, yra vientisa, nesuskaldoma viena psichofizinė būtybė, o ne dvi".

Nukelta į 8 psl.

Ekscentriškasis dekadentizmas

Astrida Petraitytė

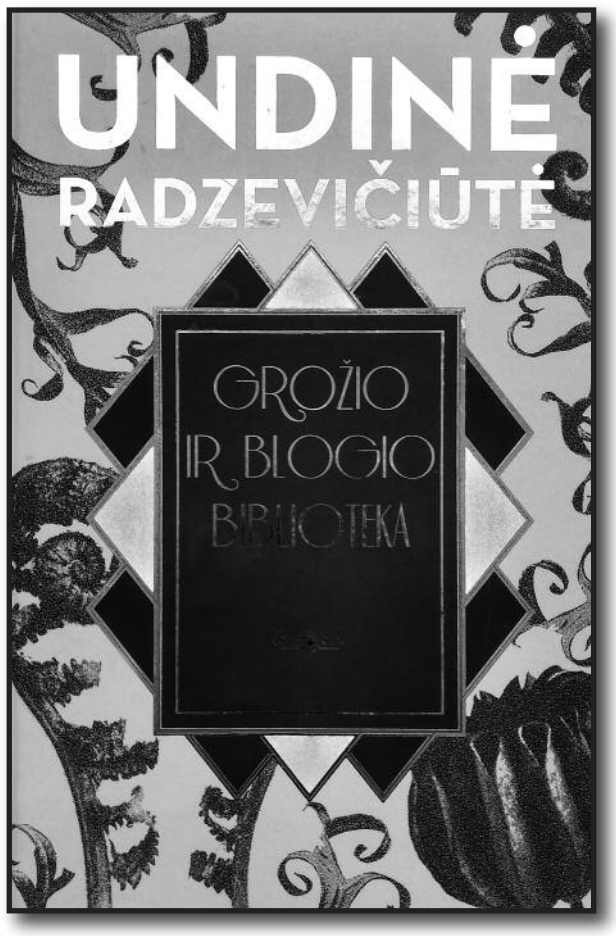

Undinė Radzevičiūtė. *Grožio ir blogio biblioteka*: romanas. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla. – 2020

Undinė Radzevičiūtė (g. 1967 m., baigusi studijas Vilniaus dailės akademijoje) – viena iš ryškiųjų mūsų literatūros žvaigždžių. Jos kūrinių „prabą" liudija ne tik lietuviškieji įvertinimai (nekart knygos įtrauktos į „metų kūrybiškiausių" dvyliktukus, romanas „Kraujas mėlynas" apdovanotas 2019 m. Rašytojų sąjungos premija), bet ir tarptautiniai „sertifikatai". 2015 m. pelnyta Europos sąjungos literatūrinė premija už romaną „Žuvys ir drakonai".

Tarptautinį prestižą patvirtina ir Bavarijos kultūros ministerijos apdovanojimas – ilgalaikis kvietimas į Tarptautinius menininkų namus „Villa Concordia" Bamberge. (Beje, „Grožio ir blogio bibliotekos" priešlapyje autorė dėkoja už viešnagę, nurodydama, kad dalis romano sukurta šiuose menininkų namuose).

Neseku labai įdėmiai rašytojos kūrybinio kelio, nors jos romanų jau geroka krūvelė susidarytų (dar ir apsakymų publikacijų būta). Tik dabar suintrigavo jos debiutinio kūrinio „Strekoza", pasirodžiusio 2003 m. (taip ir neperskaityto), apibūdinimas: juodojo humoro romanas. Pažintį su autore pradėjau nuo romano „Kraujas mėlynas", priešpaskutinio, išėjusio 2017 m. Tuomet „papirko" žinia, jog šį romaną inspiravo siekis ištirti savos giminės, atkeliavusios iš Kurliandijos, istoriją – „Kraujas mėlynas" esąs kone 90 procentų grįstas dokumentais, kita faktografine medžiaga.

***

Puiku, kad bibliotekose – bent jau A. Mickevičiaus Vilniuje, kuria dažniausiai naudojuosi – yra galimybė knygas rezervuotis: kai vienintelis ar keli turimi egzemplioriai jau paimti, tau pranešama, kelinta esi eilėje... Radzevičiūtės romano „Grožio ir blogio biblioteka" taip pat teko lukterti.

Šio kūrinio siužetas rutuliojasi tarsi autentiškoje istorinėje dirvoje, bet joje sudygsta, subujoja, sužydi išmonės ir fantazijos žiedai. Pati istorinė aplinka mums galbūt netikėta: Berlynas „po karo" (kaip nekart pastebima, turimas galvoje – išskyrus paskutinį, epiloginį, skyrių – Pirmasis pasaulinis); prie skyrių pavadinimų priduriamos datos: pradedant 1924 ir baigiant, galima sakyti, 1937 (paskutinis skyrius „Kas galėjo pagalvoti, kad tvarka sugriaus pasaulį 1972-1973" jau tarsi retrospektyvus epilogas). Vieta ir laikas nėra atsitiktinė „egzotika", kuo tuoliau, tuo daugiau sulaukiame konkrečių nacionalsocializmo nuorodų (tarp veikėjų, nors ir periferinių – ir ministras Jozefas Gebelsas, ir žymioji kinininkė Leni Riefenstahl; minimi SS ir fiureris, ir kt.). Romano vyksmo „tikrumą" paliudija ir meno sferos vardai – štai aš turėjau progos praplėsti akiratį, iš interneto patyrusi, kad dažnai minimas savitų fotografijų autorius Karlas Blossfeldas nėra (vien tik) sufantazuotas, jis pagarsėjo „skulptūriškomis" augalų fotografijomis (knygoje ir „veikia" ne pats fotografas, bet jo darbai).

Bet pagrindinis herojus Walteris su politika, valdžia ir jos propaguojamomis vertybėmis niekaip nesusijęs. Jis paveldėjęs senelio namus, kuriuose svarbiausia – biblioteka su unikaliais, oda įrištais tomais.

Prisimenant Radzevičiūtės debiutinės knygos žanrą, šią norisi įvardyti „juodojo paradokso romanu". Nes ši opozicija nacių propaguojamai „tvarkai" išties juoda. Herojus, iš pradžių sudaro „tik" bodleriško, vaildiško (ar bet kurio iš tos kompanijos) dekadento įspūdį: kokainistas; aplankydama sesuo Lotta jį vis randa krėsle, užsiklojusį pledu ir „mirštantį" (vos įkopus į trečią dešimtį), regis, niekuo be senelio turtingos ir unikalios bibliotekos nesidomintį. Bet netrukus esame įsukami į slaptą herojaus aistrą – organizuotis žmogaus oda, būtinai – su tatuiruote, aptraukiamas knygas (taip, būtent „organizuotis" – ir kailialupio, ir įrišėjo darbą atlieka taip pat iš senelio paveldėtas kurčnebylys Mausas). Iš pradžių aukos yra „nekaltos" – neišgyvenęs po autokatastrofos, miręs ar nusižudęs tarsi herojaus draugu tapęs dar vienas dekadentiško splino veikėjas... Po to jau ir specialiai susiorganizuojamas „kūnas", t.y. jo oda, visa nusėta tatuiruotėmis...

Ir štai prieiname prie reziumuojančio skyriaus, kai iš XX a. 8-ojo dešimtmečio perspektyvos apžvelgiama situacija „po karo", suprantama, jau Antrojo.

Herojus pardavęs senelio namą („Ten buvo per daug prisiminimų", p. 184), persikraustęs į Rytų Berlyną. Pabuvojęs ligoninėje (ir, pasak skyriaus pavadinimo – „kas galėjo pagalvoti": Walterio palatos kaimynas – Günter Grass). Walterį jo naujuose namuose aplanko sesuo Lotta – prieškariu propagavusi „tvarką" ir dabar pripažįstanti, kad klydo galvodama, jog tai išgelbės pasaulį.

„Mes gyvename pasaulyje, nei už kurį, nei prieš kurį visiškai neverta kovoti. O tuo labiau jo per prievartą tvarkyti, – pasakė Walteris" (p. 185). Taip taip, mūsų Herojus, išminčius humanistas Walteris!

Tai dar ne visai pabaiga. Walteris paskambina buvusiam palatos kaimynui Grassui, pakviečia apžiūrėti bibliotekos ir demonstruodamas Markizo de Sado leidinį (dar paveldėtą iš senelio), aiškina jam apie atropoderminę bibliopegiją – žmogaus oda dengtus leidinius, iš kurių brangiausi ir puikiausi – su tatuiruote (mus gal paguos Grasso išteisinimas: pamatęs giljotinuotos aristokratės oda trauktą knygą sureaguoja: „Tai vienas amoraliausių dalykų, kokius esu matęs", p. 189)... Vis dėlto jiedu sudaro sutartį, kad po Grasso mirties jo torso oda – dviems knygoms aptraukti – atiteks Walteriui (tik šis spėja numirti anksčiau).

Taip, autorės fantazija turtinga, ji geba fikcinius vaizdinius įpinti į realų istorinį kontekstą. Bet ne tik. „Ekascentriškumas po karo prarado savo grožį ir vertę, bet vis dėlto nebuvo laikomas nusikaltimu" (p. 193). Fantazija ekscentriškumu šiame kūrinyje ištrykšta. Gal tik tokiai senamadei kaip aš krebžtelėjo: ar tas ekscentriškumas nepažeidžia etiškumo ribos (na, tas „tikros" istorijos su rašytoju Grassu motyvas)? Bet, matyt, paaiškinimo sulaukiame finale: Walterio paveldėtojas (sūnėnas) varto knygą, aptrauktą oda su ištatuiruotais žodžiais DIEVAS MIRĖ, o knyga – „Anapus gėrio ir blogio"... Ko gero, autorė tai ir liudija: kūrybinė fantazija pralaužia visas gėrio ir blogio perskyras.

Nepažinta Estija

Kaali meteorito krateriai

Ieva Marija Mendeikaitė

Valdžiai šiek tiek sušvelninus karantino sąlygas, keliauti jau galime laisviau, tačiau turime tai daryti atsargiau. Šiuo atveju galima išmėginti keliones ne tik po Lietuvą, tačiau ir po kaimynines šalis, pavyzdžiui, gražiąją Estiją.

Turiu prisipažinti, kad nors esu apkeliavusi gana nemenką gabalėlį pasaulio, kaimyninėje Estijoje buvusi dar nesu. O gaila, kadangi būtent čia yra daugybė dalykų, kuriuos galima nuveikti, pamatyti, pažinti ir dar geriau susilieti su savo baltiškąja tapatybe. Pavyzdžiui, ar žinojote, kad Estijos miestelyje Rummu stovi istorinis šalies povandeninis kalėjimas? Turbūt tie žmonės, kuriems teko dirbti arba net kalėti šiame fenomenaliame pastate, net neįtarė, kad vieną dieną jis taps pačiu patraukliausiu turistiniu objektu Estijoje, o vietiniai dažnai užsuks čia panardyti. Šios apleistos kalėjimo stovyklos griuvėsiai kadaise buvo tiesiog vientisas baisus pastatas iš akmens, bet dabar yra paplūdimio atrakcija.

Kūrybiškasis Telliskivi rajonas

Kalėjimas 1940 m. buvo įkurtas Sovietų Sąjungos. Jis buvo pastatytas patogioje vietoje, ant kalkakmenio karjero, kuriame kaliniai buvo priversti vergauti valdžios įsakymams. Visi, kurie kada nors savo gyvenime buvo bent vienoje istorijos pamokoje, žino – Sovietų Sąjunga žlugo. Žlugus Sovietų Sąjungai šis kalėjimas tapo niekieno nebeprižiūrimas. Niekam neprižiūrint natūralaus požeminio vandens, jis gana greitai pateko į buvusį karjerą, kuris netrukus prisipildė vandens ir sukūrė naują, gyventojams nerimą keliantį ežerą. Kadangi buvusį kalėjimą vanduo apsėmė labai greitai, daugelį buvusios kalėjimo įrangos – kasybos mašinas ir net kai kuriuos gretimus pastatus – visiškai prarijo kylantys vandenys. Šiandien kai kuriuos buvusio kalėjimo pastato kampelius vis dar galima pamatyti sausumoje, nes jų konstrukcijos dalys išsiskiria iš krištolo skaidrumo ežero vandenų. Ši vieta tapo pagrindine atrakcija narams ir įvairiems nuotykių ieškantiems paplūdimio lankytojams, atvykstantiems panardyti po nuskendusiais griuvėsiais ar užšokti ant šalimais pursluojančių bangų.

Taip pat Estijoje yra nuostabusis Kaali meteorito kraterio laukas, kurį, jeigu tik galite, turite pamatyti. Meteoritas nukrito Saaremos saloje. Ši vieta atsirado dėl paskutinio Estijoje nukritusio milžiniško meteorito smūgio, tankiai apgyvendintame regione. Kraštovaizdis, kurį po susidūrimo paliko meteoras, buvo daugelio mitologinių pasakojimų objektas, o istorikai teigia, kad ši vieta dar galėjo būti netgi ir paslaptingo senovės kulto namai. Jeigu visą situaciją reikėtų apibrėžti dar detaliau, tai maždaug prieš 7500 metų didžiulė uola iš kosmoso atkeliavo prie Žemės. Likus vos keliems kilometrams iki Žemės paviršiaus, šis meteoritas nuo atmosferos slėgio ir karščio išsiskaidė į gabalus, o pastarieji susidūrė su Saaremos salos paviršiumi, paversdami teritoriją į nedidelės branduolinės bombos sunaikintą kraštovaizdį ir pareikalaudami daugybės aukų. Iš viso sprogimas suformavo ir šiandien mūsų stebėjimams paliko devynis bendruosius kraterius, dabar žinomus kaip Kaali meteorito krateriai. Kai kurie iš jų yra gana maži: vieno jų skersmuo tesiekia vos dvyliką metrų, o gylis – vieną metrą. Tačiau pats įdomiausias ir labiausiai lankytinas iš visos šios grupės išlieka didžiausiasis krateris, pripildytas sustingusio puraus vandens. O kai kurie vietiniai tebelinkę manyti, kad anksčiau vykę senoviniai aukojimai mistinėms dvasioms vis dar vyksta. Kad ir kaip ten būtų, Kaali yra neginčijamai svarbi vieta tiek istoriškai, tiek moksliškai, tiek literatūriškai.

Kokia kelionė į Estiją be garsaus „Telliskivi" kūrybinio miesto rajono aplankymo!..Didžiausias Estijos kūrybiškasis miesto rajonas – energingas bohemos centras buvusiame pramonės komplekse, todėl savo industrine ir kūrybiška aura daugeliui lietuvių turėtų priminti mylimąjį Vilniaus „Loftą". Jums visai nereikia vykti į „Telliskivi" su kažkokiu konkrečiu planu, kad kažką ten padarytumėte ar nuveiktumėte, tai tiesiog puiki vieta ramiai praleisti laisvą laiką. Tai puiki vieta atostogauti ir susitikti su vietiniais gyventojais, draugais. Yra daugybė restoranų, kavinių ir parduotuvių, pritaikytų įvairiems skoniams ir biudžetams. Čia taip pat yra jogos studija, koncertų salė ir net masažo studija. Tai taip pat vieta, kurioje rengiama daugybė renginių. Šeštadieniais „Telliskivi" rajone galima išvysti didžiausią Talino sendaikčių turgų – net nepastebėsit, kaip praleisite jame daugybę valandų naršydami po meno kūrinius, antikvarinius daiktus ir keistus, senovinius išradimus.

Čia taip pat vyksta didžiulis kasmetinis maisto festivalis, į kurį „Telliskivi" sutraukia tūkstančius žmonių. „Telliskivi" rajonas tarsi leido Talino menininkams ir laisvoms dvasioms susigrąžinti apleistą savo miesto dalį. „Telliskivi" kūrybinis miestas įkvėpė naują gyvybę buvusiame industriniame gamyklos komplekse, kuris iš pradžių iškilo aplink senąsias Baltijos geležinkelio vėžes. Na ir žinoma, jeigu jau susiviliojote ir norėsite aplankyti šį industrinį miesto rajoną, patarčiau užsukti paskanauti kavos į „Fika – Leib ja Kohv", nes tiek gerų atsiliepimų apie kavinę, jos pupeles, avokado toastus dar neteko girdėti.

Na, o jeigu nevyksite į Estiją, į Latviją, netgi po Lietuvą tingėsit keliauti, bent išsiruoškite į mišką, prie vandens ar į kitą kiemą. Svarbu neužsisėdėti vietoje, keliauti, matyti, pažinti ir taip augti. O šiais metais vidinis augimas kaip niekada populiarus, nes jo reikia labiausiai.

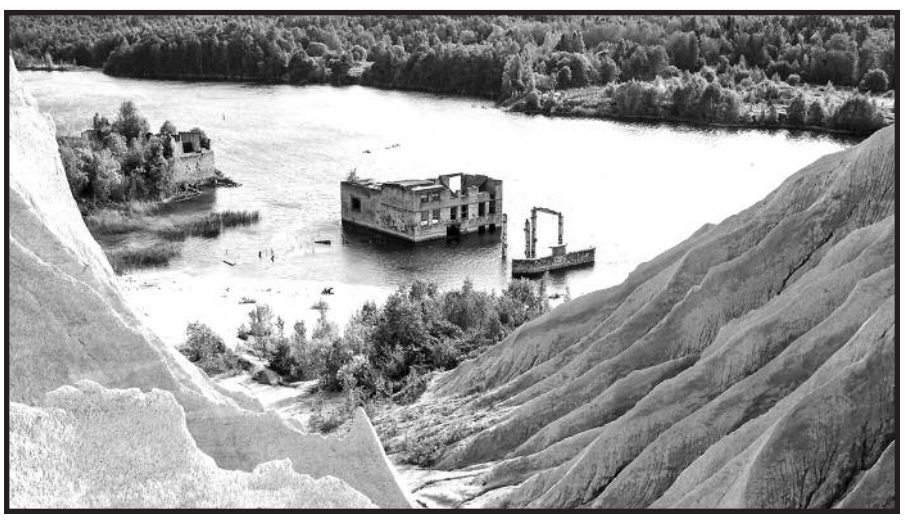

Povandeninis kalėjimas Rummu miestelyje

Viktoras Katilius

Atkelta iš 7 psl.

Viešai pavadintas „didžiuoju maištininku", V. Katilius gražiai suabejojo, tačiau, regis, liko patenkintas. „Maištininkas – tai Pugačiovas, Karlas Moras ir pan. O didysis – tai Šekspyras, Prancūzijos Karolis, Petras Pirmasis... Kur jau čia man! Per daug garbės ir triukšmingumo! Net nepatogu prieš tuos, kurie iš arti mane pažinojo". Na, o po tokios rimtos įžangos, vis tik nusileidžia: „Bet tai nesvarbu, aš tik tarp kitko šypteliu ta proga. Neimkite šito šyptelėjimo į galvą".

Nors V. Katilius buvo optimistas, pasitaikė ir liūdnų prisipažinimų. „Atsimenu, kaip prieš keletą metų susirinko Šiauliuose mano buvusių mokinių pora laidų, – pasakojo. – Kai aš buvau paprašytas tarti žodelį, į „amboną" man einant, suoluose stačiom ir sutartinai, lyg stadione, ėmė skanduoti mano pavardę. Vėliau buvęs mano mokinys filosofas Jokūbas Minkevičius išrėžė apie mane kalbą. Gerai jie prisiminė ten mane. Tik mokyklos muziejuje, kur kybojo gausybė fotografijų su Kostu Korsaku, su kitais, netgi kolektyvinės nuotraukos su mano – lagerininko – veidu buvo šluote iššluotos!". Šitą širdgėlą pats sau išsiaiškino labai paprastai: „Buvo dar Andropovo, o gal Černenkos laikai". O laiške ji papasakota neatsitiktinai, su panašiu požiūriu į save rašytojas susidūrė Atgimimo laikais. „Nejaugi tokių randasi ir dabar? Randasi!" – reziumavo tuomet V. Katilius.

Prieš keletą metų rašytojas nemažai buvo pasakojęs apie apysakos „Ieva, pokarinė Nepmano dukra" likimą. Atrodo, jis apie tai žinojo ne viską. Neabejoju, kad V. Katiliui būtų įdomus Jono Avyžiaus prisipažinimas.

J. Avyžius sakė, kad, jau vien paminėjus V. Katiliaus pavardę, jam sušyla širdis. Ką jis sukūrė prieš okupaciją, buvo viską perskaitęs dar gimnazistu būdamas. O kai buvo statoma Kauno HES, V. Katilius parašė apie šio šlovinto peršlovinto objekto statybą satyrinę apysaką ir atsiuntė „Pergalės" žurnalui. Kadangi J. Avyžius tuo laiku priklausė žurnalo redkolegijai, vyriausiasis redaktorius Vladas Mozūriūnas pasiūlė jam tą kūrinį perskaityti. „Aš prarijau apysaką vienu ypu kaip uogą ir buvau sužavėtas, – pasakojo šių eilučių autoriui J. Avyžius. – Sužavėtas paties kūrinio ir priblokštas jo autoriaus, nepripažįstančio mažiausio kompromiso, drąsumo. Supratau: šita puiki satyra prie tarybų valdžios niekada neišvys pasaulio šviesos. Tačiau sąžinė neleido pasmerkti kūrinio". J. Avyžius parašė teigiamą recenziją. Ir, žinoma, buvo išjuoktas. Tik išjuoktas, nes su V. Mozūriūnu buvo geri draugai. O jo recenzija drauge su V. Katiliaus apysaka nukišta kuo giliausiai, „kad nepasiektų garsas KGB".

– O kaip buvo iš tikrųjų, ar man žinoti? – klausė J. Avyžius. Jis taip pat nežinojo, ar V. Katiliui buvo ne paslaptis toji istorija. – Tačiau susitikus apie mano kūrybą, ypač „Degimus" ir „Sodybas", visada labai palankiai atsiliepdavo, pabrėždamas, kad, kas tikra, laikas prikels.

1991–1995

Laikas knyga po knygos prikelia ir maištingąjį Viktorą Katilių.